

Взаємозв'язок шкільного та родинного виховання у системі моральної освіти молоді

Моральна освіта неминуча і надзвичайно важлива для сучасної школи. Сьогодні у світі розробляється чимало програм для допомоги вчителям та батькам у формуванні просуспільних позицій та поведінки у дітей. Кінцевою метою є виховання в людині здатності до прийняття розумних та відповідальних рішень. Запропоновані дослідження стосуються рівня моральності молоді в елітарних середніх школах міста Жешова. На основі власних досліджень автор статті підтверджує тезу про взаємозв'язок і залежність рівня моральної свідомості дитини від шкільного виховання, родинної ситуації, виховання й освіти батьків. Звертається увага на відсутність зв'язку між економічним статусом родини і моральністю її членів.

Ключові слова: моральність, моральна освіта, моральна свідомість, конфлікт, стиль виховання, родинні зв'язки, ідеалізм, релятивізм, релігійність.

Моральное образование неизбежно и имеет огромное значение для современной школы. Сегодня в мире разрабатывается немало программ для помощи учителям и родителям в формировании прообщественных позиций и поведения у детей. Целью является воспитание в человеке способности к принятию разумных и ответственных решений. Предложенные исследования касаются уровня морального развития молодежи в элитарных средних школах города Жешова. На основе собственных исследований автор статьи подтверждает тезис о взаимосвязи и зависимости уровня морального сознания ребенка от школьного воспитания, семейной ситуации, воспитания и образования родителей. Обращается внимание на отсутствие связи между экономическим статусом семьи и нравственностью ее членов.

Ключевые слова: нравственность, моральное образование, моральное сознание, конфликт, стиль воспитания, родственные связи, идеализм, релятивизм, религиозность.

Положення про те, що моральна інтерналізація починається з впливу батьків на дитину і продовжується завдяки їх вихованню, на думку структуралістів теоретиків, є цілком помилковим. Теоретики визнали навіть те, що ієрархічна природа зв'язку батьки-дитина просто затримує моральний розвиток дітей. В розвитку моральної свідомості це призвело до переважного зосередження на

ролі ровесників і суспільних інституцій, таких як школи, та, одночасно з цим, на відносному применшенні ролі родини.

Діти якісно відмінно взаємодіють в суспільстві, що призводить до створення різноманітних систем або ж галузей суспільного знання. Отже, дитяче мислення та дії в суспільному світі характеризуються гетерогенністю і спільним існуванням різних напрямків, мотивацій і суспільних цілей.

Батьки зосереджені на забезпеченні добробуту дітей, охороні їх прав та наданні допомоги в навчанні правильному спілкуванню з іншими. Відповідно до суспільної теорії, всі ці елементи належать до аспектів сфери моралі. Моральність дотримується такої системи принципів, яка регулює суспільні зв'язки та відносини індивідів всередині суспільства і базується на концепціях добра, довіри, справедливості та суспільних прав. В даному дослідженні моральність визначається як розуміння індивідом поведінки інших осіб з їхньої ж точки зору в перспективі [6].

В житті дітей шкільний період починається дуже рано і забирає величезну кількість часу та енергії впродовж підліткового життя. Завдяки своїй природі, шкільний період має невідворотний характер свого впливу на моральне життя дітей. Моральна освіта є і невідворотною, і надзвичайно важливою як для окремих учнів, так і для суспільства в цілому. Тим не менш, дане починання повне ризиків та дискусійних моментів, які педагог мусить збагнути та відреагувати на них мудро і делікатно, з урахуванням цінностей, які є складовою частиною виховних ситуацій та процесу виховання [2, 42].

Поняття моральної освіти можна розглядати в широкому або ж вузькому значенні. У вузькому значенні моральна освіта – це програма конкретної школи. Деяко в ширшому значенні, моральна освіта містить повну шкільну програму, що часто відноситься до кодексу школи, моральної атмосфери або ж прихованої програми. Вчителі нарікають на те, що вони беруть участь в так званій “нескінченній битві”, оскільки усі сили, що сперечаються між собою у суспільстві, поширюють знання цілком протилежні тим моральним знанням, яких навчають в школах. І ось тут з'являється питання про те, чи моральна освіта є ефективною і добросовісною, адже учні мусять бути складовою частиною аморальних спільнот і, напевно, аморального світу дорослих. Здається, що набагато краще пропонувати учням бачити лише краще в світі, ніж просто навчати їх пристосовуватись до аморального оточення. Більше того, чим аморальнішими є учні, тим більшого рівня моральної освіти вони потребують. Учні, які живуть в ідеальних відносно моралі сім'ях

та спільнотах, очевидно мають меншу потребу в інтенсивних програмах моральної освіти. Однак, знову належить повернутися до спроби надання форми програмі моральної освіти, яка визначить комплексність моральної особи.

Ідеологія школи має розвиватися прозоро, зрозуміло і бути популяризованою. Це означає, що школа повинна мати чітку позицію щодо своїх цілей та цінностей, яких вона намагається досягти, та показати, чому ці елементи виховання є її метою і як їх реалізувати в такий спосіб, щоб створити взірцевий, ідентичний образ школи. Оголошення цілей, цінностей та позицій школи повинно підтримуватись цілим колективом школи та суспільством. В світі уже функціонують програми зі сфери моральної освіти, і прикладом може бути Проект Розвитку Дитини (ПРД), який був створений з метою допомоги вчителям і батькам у формуванні в дітей просуспільних позицій та відповідної поведінки. Такі втручання у виховання дітей сплановано таким чином, аби впливати на три різні, але внутрішньо взаємозалежні системи: емоційну, когнітивну та поведінкову. ПРД навчає засвоєнню просуспільних цінностей (особливо чесності, розважливості, люб'язності та суспільної відповідальності), а також потрібних у суспільстві вмінь та участі в створенні просуспільних цінностей. Цей проект базується на тому, що діти потребують навчання однаковою мірою і специфічним вмінням, і моральній мудрості, яка зосереджена в нашій культурі, разом з відповідними суспільними умовностями. Програма ПРД належить до групи Educational Programs That Work (National Diffusion Network, 1995). Результати впровадження цієї програми виявили, що учні, які брали в ній участь, були більш схильні до співпраці і допомоги та набагато частіше виявляли свої відчуття, зацікавлення, підтримку та заангажованість взаємними справами, вирізнялись кращими вміннями та стратегіями розв'язання когнітивно-суспільних проблем, а також були більш захоплені певними демократичними цінностями. Діти, залучені до ПРД, більш схильні до віри у відповідальність, в рівність представництва та участі, тобто в те, що кожен член групи має право брати участь в обговоренні рішень та дій, які приймаються та здійснюються групою. Підсумовуючи, можна сказати, що вчителі програми ПРД надавали дітям детальні інструкції щодо того, як в класі бути чесними, дбайливими і відповідальними, як думати й обговорювати значущі та важливі просуспільні цінності і як дотримуватись цих цінностей спочатку в класі, потім в межах школи, вдома і врешті-решт, в суспільстві. Програма ПРД продемонструвала, що сукупність правильних

інструкцій, практики і обмірковування є високоефективним способом навчання дітей [3].

Сфера моральної освіти – це простір, в якому відсутні істотні результати досліджень. Часто, через відсутність досліджень в потрібній нам сфері, ми не знаємо як діє певний механізм, відбувається який-небудь процес чи явище. Саме з метою усунення цього недоліку нами була проведена певна дослідницька робота.

Анкетні дослідження проводились серед учнів других класів загальноосвітнього ліцею №1 ім. Станіслава Конарського і загальноосвітнього ліцею ім. Івана Павла II Сестер Презентек в Жешові. Дослідження охопили 200 респондентів по 100 осіб з кожного ліцею.

Загальноосвітній ліцей №1 є одним з найстаріших навчальних закладів Польщі. Заснований він в 1658 році. Ліцей належить до Товариства Творчих Шкіл, Клубу Найстаріших Шкіл в Польщі, провадить авторські заняття.

Натомість загальноосвітній ліцей ім. Івана Павла II виник в 1997 році. Характерною ознакою цього ліцею є його виховне спрямування. Ліцеєм керують Сестри Ордену Презентек. Як католицький заклад, виховні принципи ліцею бере від слуги Матері Божої Софії Чеської. Своім найважливішим завданням ліцей вважає створення такого виховного середовища, в якому молода людина могла б цілісно розвиватись – в усіх людських аспектах. Ліцей є місцем зміцнення християнської віри, вірності патріотичним ідеалам та науці, яку пропагує Костел.

Вибір вищезазначених шкіл видається доцільним з огляду на високий рівень навчання та виховання в них, а у випадку ліцею №1, ще й з огляду на принципи виховання, здійснювані відповідно до традицій, історичної неперервності та діяльності в сфері культури. Натомість ліцей ім. Івана Павла II очолюють Сестри ордену Презентек, які займаються освітньою і виховною діяльністю з 1627 р., і при здійсненні якої також опираються на вищезазначені принципи, додатково звертаючись і до католицьких цінностей. Результати представлених тут досліджень є складовою частиною більш масштабних досліджень, проведених на території Прикарпаття. Беручи до уваги провідну тему даної статті про створення ідентичного образу школи за допомогою моральної освіти, обґрунтованим видається представлення найкращих зразків, оскільки в багатьох інших школах одержані результати досліджень вказували на високий рівень морального релятивізму та низький рівень моральної свідомості. З аналізу документів в обраних навчальних закладах видно, що в них все ж таки відбувається моральне виховання та освіта, хоча цей процес має іншу назву. В

них спостерігається високий рівень співвідношення дидактичної та виховної програм з особливим урахуванням профілактики формування морального характеру. З огляду на вищевказане, метою теперішнього дослідження було окреслення рівня моральної свідомості молоді та його обраних корелятивів.

Таблиця 1

Рівень ідеалізму молоді з урахуванням типу школи

Рівень ідеалізму	Ліцей ім. Івана Павла II	Ліцей №1 ім. Станіслава Конарського
	N/%	N/%
Низький	42	51
Високий	58	49
Разом	100	100

Джерело: результати власних досліджень

Як впливає з аналізу досліджень, 53,5% загальної кількості досліджуваних характеризуються високим рівнем ідеалізму, а в 46,5% респондентів відзначається низький рівень ідеалізму. Аналізуючи отримані результати, можна стверджувати, що тип школи, в якій навчається досліджувана молодь, диференціює рівень їх ідеалізму. 58% учнів ліцею ім. Івана Павла II і 49% учнів ліцею №1 ім. Станіслава Конарського, вирізняються фундаментальними моральними принципами та не допускають жодних їх порушень.

Результати вказують й на те, що молодь ліцею ім. Івана Павла II має вищий рівень ідеалізму, стоїть на сторожі моральних принципів та дотримується їх. Учениці й учні ліцею ім. Івана Павла II в однаковій мірі досягають вищого рівня ідеалізму, ніж їх ровесники з ліцею №1.

Таблиця 2

Рівень релятивізму молоді з урахуванням типу школи

Рівень ідеалізму	Ліцей ім. Івана Павла II	Ліцей №1 ім. Станіслава Конарського
	N/%	N/%
Низький	59	35
Високий	41	65
Разом	100	100

Джерело: результати власних досліджень

Отримані дані вказують на те, що понад половина респондентів (53,0%) характеризується високим релятивізмом. Тип школи визначає ступінь релятивізму. 41% молоді ліцею ім. Івана Павла II і 65% учнів ліцею №1 характеризуються високим рівнем релятивізму.

Залежно від результатів, які були отримані в обох піддіапазонах учнів, досліджуваних можна розділити на чотири групи:

Ідеалізм	Релятивізм	
	Високий	Низький
Високий	Ситуаційці відкидають моральні норми, застосовують індивідуальний аналіз кожної ситуації	Абсолютисти дотримуються позиції, що найкращого результату завжди можна досягти при дотриманні моральних принципів
Низький	Суб'єктивісти. Їх моральні оцінки базуються швидше на особистих цінностях, аніж на всезагальних моральних принципах	Експеціоністи. Для них моральні принципи – це директиви для оцінювання інших, однак вони легко сприймають винятки з цих принципів

Результати досліджень щодо вищезазначених проблем відображає таблиця 3.

Таблиця 3

Рівні моральної свідомості молоді середніх шкіл

Рівень моральної свідомості	Лицей ім. Івана Павла II	Лицей №1 ім. Станіслава Конарського
	N/%	N/%
Ситуаційці	23	30
Абсолютисти	35	19
Суб'єктивісти	18	35
Експеціоністи	24	18
Разом	100	100

Джерело: результати власних досліджень

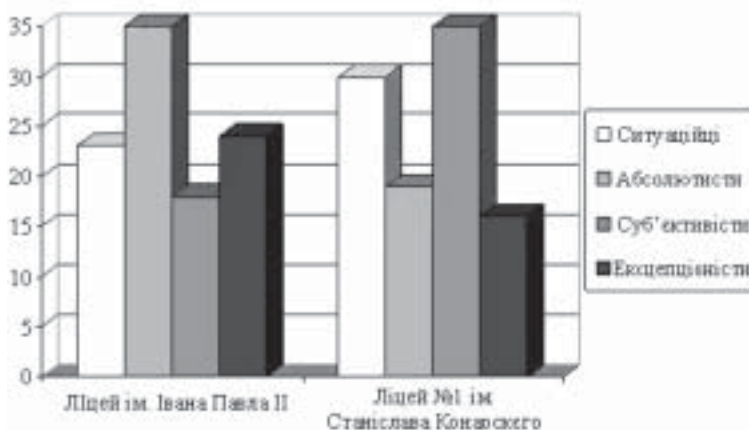


Рис. 1. Рівні моральної свідомості молоді з урахуванням типу школи

Аналізуючи таблиці, можна помітити, що серед цілої групи досліджуваних 27% складають абсолютисти і по 26% – ситуаціоністи та суб'єктивісти. Одна п'ята досліджуваних зарахована до ексцепціоністів. Докладний аналіз вказує на те, що найбільше абсолютистів навчається в ліцеї ім. Івана Павла II (35%), а в ліцеї №1 ця цифра заледве досягає 19%. До ситуаційців належить 23% молоді з ліцея ім. Івана Павла II і 30% з ліцея №1. Натомість до ексцепціоністів належить відповідно 24% молоді з ліцея ім. Івана Павла II та 18% з ліцея №1. Цікавим є той факт, що найбільша кількість учнів ліцею №1 належать до суб'єктивістів, яких нараховується аж 35%. Ними є індивіди, для яких власні цінності важливіші загальних, тобто універсальних цінностей. Беручи до уваги тип школи можна відзначити, що 35% респондентів ліцею ім. Івана Павла II та 19% молоді ліцею №1 (різниця складає 16% на користь молоді з ліцею ім. Івана Павла II) дотримується моральних принципів і незламно стоїть на сторожі норм і принципів поведінки.

Релігійна позиція є важливим початковим пунктом в оцінці форми моральної свідомості. Імператив любові до ближнього свого відповідає персональному баченню людини, бо вона домагається, однаковою мірою, і шанування її особистої гідності, і надання ближньому конкретної допомоги. І беззаперечним є той факт, що релігія відіграє надзвичайно важливу роль в моральному вихованні, адже саме в релігії людина знаходить міцну підтримку, коли намагається вирішити проблеми свого існування, особливо в хвилини розчарувань, життєвих поразок, страждань, самотності та остраху перед смертю. Також релігія сприяє взаємному порозумінню людей та здійсненню обопільної безкорисливої допомоги, зобов'язує любити навіть своїх ворогів та залучає людей до праведного життя.

В таблиці 4 наведено отримані результати, які визначають рівень релігійності серед досліджуваної групи молоді.

Таблиця 4

Рівень релігійності молоді ліцею ім. Івана Павла II та ліцею №1 ім. Станіслава Конарського

Рівень релігійності	Ліцей ім. Івана Павла II	Ліцей №1 ім. Станіслава Конарського
	N/ %	N/ %
Низький	1	7
Середній	20	61
Високий	79	32
Разом	100	100

Джерело: результати власних досліджень

З аналізу даних слідує, що більше половини (55,5%) загальної кількості досліджуваних дотримуються високого рівня релігійності і на 15% менше респондентів знаходяться на щаблі середнього рівня релігійності. На низькому рівні знаходиться невеликий відсоток (4%) досліджуваних. Особливо яскраво таблиця 4 показує диференціацію ступеня релігійності, якщо брати до уваги тип школи. Переважна більшість (79%) молоді, яка навчається в ліцеї ім. Івана Павла II, має високий рівень релігійності. В ліцеї ж №1 лише кожен третій досліджуваний респондент досягає такого самого рівня. Низький рівень релігійності має 7% молоді з ліцею №1, і лишень 1% учнів ліцею ім. Івана Павла II.

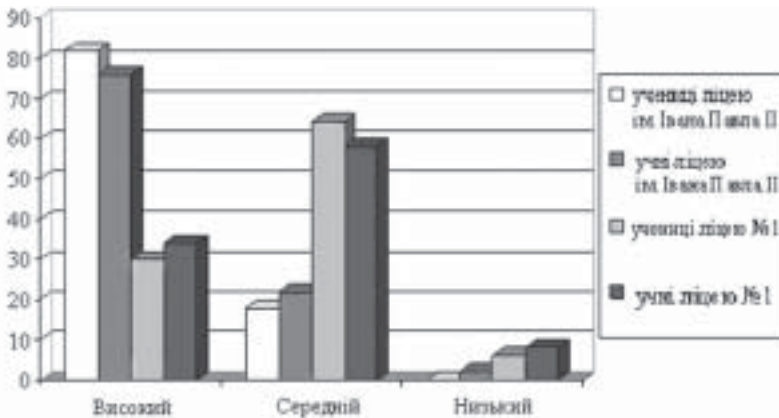


Рис. 2. Рівень релігійності молоді з урахуванням типу школи та статі

Підсумовуючи, можна говорити про незаперечність того факту, що молодь ліцею ім. Івана Павла II більш релігійна, ніж молодь ліцею №1. Переважна більшість досліджуваних учнів ліцею ім. Івана Павла II регулярно відвідує костел. Зрештою існує думка про те, що наша країна була б набагато кращою, якби її народ був більш релігійним. Досліджувана молодь також вважає, що релігійні цінності важливіші за матеріальні блага. І в результаті, учні ліцею ім. Івана Павла II володіють вищим рівнем релігійності, ніж їх ровесники з ліцею №1. Можна припустити, що це відбувається тому, що ліцей приділяє особливу увагу духовному та моральному розвитку своїх вихованців. Метою створення духовної і моральної свідомості є включення моральних позицій та поведінки до складу сповідуваної віри.

Таблиця 5

**Рівень моральної свідомості молоді
з урахуванням типу школи та статі**

Рівень моральної свідомості	Ліцей ім. Івана Павла II	Ліцей №1 ім. Станіслава Конарського
	N/%	N/%
Низький	13	20
Середній	65	67
Високий	22	13
Разом	100	100

Джерело: результати власних досліджень

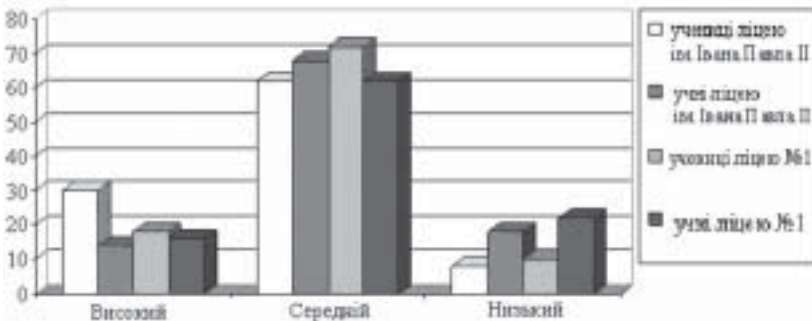


Рис. 3. Рівень моральної свідомості молоді з урахуванням типу школи та статі

Проведені дослідження вказують на те, що моральна свідомість знаходиться на середньому рівні майже в 1/3 респондентів, 32,5% з них складають учні ліцею ім. Івана Павла II і 33,5% досліджувана молодь з ліцею №1. Майже 1/5 сукупності досліджуваних, має високий рівень моральної свідомості, з них 11% молодь ліцею ім. Івана Павла II та 8,5% учні ліцею №1. Низький рівень моральної свідомості має 14,5% загальної кількості досліджуваної молоді, з них 6,5% учнів з ліцею ім. Івана Павла II і 8% молоді з ліцею №1. Аналізуючи таблицю 5, можна відзначити, що тип школи визначає досягнення певних рівнів моральної свідомості. Високий рівень моральної свідомості спостерігається у випадку більш як 1/5 сукупності досліджуваних з ліцею ім. Івана Павла II (22%) і в 13% молоді ліцею №1. Низький рівень моральної свідомості характеризує 13% респондентів ліцею ім. Івана Павла II та 16% учнів ліцею №1. Також дослідження вказують на те, що учениці ліцею ім. Івана Павла II досягають вищого рівня моральної свідомості, ніж їх однолітки з першого ліцею – це відповідно 30% і 18% загальної кількості

досліджуваних учениць в даному ліцеї. Що ж до учнів, то високого рівня моральної свідомості серед них досягає 14% сукупності досліджуваних в ліцеї ім. Івана Павла II і 16% сукупності учнів ліцею №1. Низький рівень моральної свідомості мають 8% учениць ліцею ім. Івана Павла II та 10% досліджуваних ліцею №1. Такого рівня досягають 18% учнів ліцею ім. Івана Павла II та 22% ліцею №1.

Дивним видається той факт, що, не дивлячись на усі зусилля наявної програми, спрямованої на моральну освіту, досліджувана молодь, в своїй переважній більшості, посідає середній рівень моральної свідомості. Однак належить підкреслити, що вік досліджуваної групи складає 16-17 років, а отже, це уже майже дорослі люди з певними сформованими принципами, які були набуті в сім'ях та різноманітних виховних оточеннях, але необов'язково пов'язані з нормами та принципами, які пропагуються школою.

Однак, одержані результати високого рівня моральної свідомості є значно вищими, ніж результати досліджень, проведених в інших школах і не врахованих в даній статті.

Моральний розвиток є надзвичайно складним процесом. Можна навіть наважитись говорити про те, що він настільки різний в кожному індивідуальному випадку, наскільки різними є впливи, під які підпадає людина. І саме тому піклування про моральний розвиток дитини є обов'язком як батьків (так зване "виховання вдома"), так і вчителів (навчання і виховання в школі). Належить звернути увагу й на те, аби впливи всіх виховних (сім'я, школа, мас-медіа, костел) середовищ, які здійснюють моральний розвиток особистостей, були взаємопов'язані. Ці впливи повинні скеровуватись на розвиток пізнавального розуміння норм і моральних принципів, які є обов'язковими для даної спільноти.

Шкільне моральне виховання повинне намагатись забезпечити учнів широким спектром емоційних і контекстуальних експериментів, наприклад, моделювання виховних ситуацій, моральний аналіз реальних і абстрактних конфліктних ситуацій (так званих моральних дилем), власний приклад поведінки вчителя відповідно до визначеного кодексу моральних цінностей.

Величезного значення також набуває реалізація програм морального виховання. В ідеалі такі програми повинні діяти та взаємодіяти в межах усієї школи і спрямовуватись на виховання дітей та молоді даного навчального закладу. Моральний розвиток – це результат відповідних виховних впливів та втручань школи й оточення, з яким безпосередньо пов'язана дана дитина. Без організованого та спланованого зовнішнього систематичного піклування і дидактично-виховного контролю, можливість правильного морального розвитку дитини зменшується до мінімуму і стає лишень питанням випадку. І тому важливо, аби школа

не зосереджувалась тільки на дидактиці та “наукових” досягненнях учня, надаючи тим самим можливість його виховання до рук мас-медіа, вуличної культури та інших інституцій [1, 14-16]. Сьогодні, як ніколи раніше, слід зайнятися моральним вихованням дітей і молоді. Мова йде про засвоєння знань щодо моральних проблем та вміння відізнати те, що є добрим і чесним з погляду моралі, від того, що є поганим, негідним чи просто нікчемним з моральної точки зору. “Весь процес виховання зводиться до одного: слід виховати в людині здатність до прийняття розумного і відповідального рішення” [5, 20].

Дослідження моральності

Суспільний підхід до поняття моральності зосереджується на дитячому, активному створенні знань, здобутих на основі різноманітних суспільних експериментів та взаємодій як з батьками, так і з ровесниками. Численні дослідження доводять, що діти молодшого віку зазнають великої фізичної і психологічної кривди, розподілу та порушення прав через їх експерименти з моральними принципами та їх порушенням, поганими вчинками і конфліктами однолітків. Впевнена, що саме різноманітні експерименти і призводять до утворення моральних концепцій.

Експерименти дітей в якості учасників моральних конфліктів, в ролі постраждалих або ж спостерігачів моральної трансгресії, ведуть до створення таких абстрактних понять, як чесність і обман, добро і зло. Діти, через зіткнення з кривдою або ж непорядністю, формують в собі розуміння зла, моральних конфліктів та порушення принципів.

Результати численних досліджень доводять відкриття Жана Піаже про те, що дитячі конфлікти пов’язані з моральними проблемами щодо володіння чимось, з правом на щось, образою, агресією, психологічною кривдою і неввічливістю, також доведено те, що такі конфлікти дійсно, перш за все, з’являються у відносинах з ровесниками. Більш того, як довів Донн та інші вчені, які працювали з ним у цій сфері, моральні конфлікти та відносини часто з’являються між братами і сестрами, тоді як інші дослідження виявили, що моральні конфлікти є відносно рідкісними між батьками та дітьми.

Моральні конфлікти часто розв’язуються без втручання дорослих, через що деякі дослідники визнають позитивну роль конфліктів між ровесниками в процесі морального розвитку дітей. Дослідження суспільних відносин між дітьми показують, що на моральну трансгресію діти відповідають позиціями втрати або страждання, емоційними реакціями, фізичною відплатою та призупиненням дії поведінки, яка має характер морального чи фізичного нападу. Натомість дорослі сильно зосереджуються на

самих конфліктах. Надзвичайно важливими для створення більш зрілих, в моральному плані, концепцій є як емоційний контекст відносин, так і когнітивні ознаки відповіді батьків [2, с. 36-37].

Пізнавальні аспекти взаємовпливів батьків

Виявляється, що ефективний батьківський вплив на моральну свідомість дітей потребує обговорення статусу їх розвитку. На найбільш елементарному рівні, батьківське міркування може бути неефективним аж допоки діти молодшого віку не розвинули в собі вербальні вміння, які потрібні для повного розуміння дорослих. Дослідження доводять, що протягом другого року життя дитини, батьки замінюють фізичні стратегії на втручання в трансгресії дітей чи на вербальні стратегії. Ці відкриття вказують на той факт, що батьки цілком природно відповідають на зміни, які відбуваються в розвитку дитячого розуміння, але можуть і відображати зростаючі очікування батьків щодо морально та умовно правильної поведінки.

Лише авторитарні батьки окреслюють чіткі межі моральних, умовних і особистих проблем в такий спосіб, аби вони відповідали теоретичним очікуванням. Ці батьки чітко розрізняють моральність та умовність, але й існують також потреби їх дитини для забезпечення особистого контролю над нею. У той же час батьки тлумачать дружбу як багатоаспектну проблему, яка складається, в однаковій мірі, як з умовних компонентів, так і з особистих (кімната дитини, яка є і особистою територією дитини, і частиною дому), які регулюються лише умовно. Ці відкриття відповідають припущенню Баумрінда про те, що авторитарні батьки частіше “ведуть переговори” зі своїми дітьми. Також ті відкриття вселяють віру в той факт, що батьки мають першість в “переговорах” щодо особистих питань [2, с. 38-39].

Дослідники в сфері суспільної теорії вказують, що міцні переконання пов’язуються із слабкішою моральною інтерналізацією. Певні форми сильного переконання, такі як накази, принципи, відхилення батьківського авторитету та певні типи санкцій, можуть виявитися неефективними при захисті дитини від антисуспільної поведінки або ж вони можуть перешкоджати моральному розвитку через недостатню обґрунтованість даної заборони. Це може дати відповідь на питання про те, чому сильне переконання генерує небажану поведінку чи викликає лишень короткотривалу слухняність, але не формує зрілу моральну свідомість. Більш екстремальні форми сильного переконання, які пов’язані з ворожим чи неприхильним для дитини принципом, можуть викликати в дитини боязнь та загрожувати відчуттю її безпеки, а отже, загальмовувати її моральний розвиток.

Форми спілкування батьків і дітей є одним з найважливіших аспектів дитячих суспільних проблем, які можна використати при створенні моральних знань. З'ясовуючи причини уже засвоєних принципів та відповідаючи за порушення моральних норм, батьки можуть полегшити моральний розвиток дітей за допомогою стимулювання їх рефлексійного мислення щодо своїх дій.

Власні дослідження рівня моральної свідомості

Наведені підсумки досліджень є результатом пілотажних дослідів, проведених на основі Багатовимірної Етичної Шкали, яка складається з 2 частин по 8 запитань у кожній, що стосуються моральних дилем. Задля детальнішої характеристики, отримані результати розподілені на три типи відповідно до рівня моральності респондента: низький, середній та високий. Ці дослідження торкнулися зв'язку моральної свідомості з обраними сімейними корелятами такими як структура сім'ї, стиль виховання в сім'ї, освіта батьків, тип зв'язку з батьками та економічний статус сім'ї.

Перше з наведених досліджень проводилось в групі шкіл Жешова серед 198 учнів віком від 18 до 22 років.

Таблиця 1

Реєстр залежності між рівнем моральної свідомості та структурою родини досліджуваних (N-198)

Рівень моральності	Структура родини									
	Повна		Розлучені батьки		Нерідні мати чи батько		Неповна		Прийомні батьки	
	N	%	N	%	N	%	N	%	N	%
Низький	3	2,0	2	18,0	–	–	1	3,0	–	–
Середній	138	89,0	7	64,0	2	100,0	24	83,0	1	100,0
Високий	14	9,0	2	18,0	–	–	4	14,0	–	–
Разом	155	100,0	11	100,0	2	100,0	29	100,0	1	100,0

Джерело: власні дослідження

Залежність між способом морального міркування та структурою сімей, в яких виховується молодь, виявилась вірною всупереч великим розбіжностям, що виникли відносно кількості осіб, які виховуються в окремих сім'ях.

Аналізуючи перший рівень, слід зазначити, що серед осіб з найнижчим рівнем моральної свідомості переважає молодь з сімей, в яких розлучені батьки, але переважна більшість має середні показники.

Статистичний аналіз вищевказаних положень за умови, що рівень суттєвості рівний $\lambda = 0,001$, а похибка $df=8$, отримуємо: $\chi^2_{\text{теорет.}(\alpha = 0,001, df=8)} = 26,125$. Оскільки $\chi^2_{\text{емп.}} = 317,059 > \chi^2_{\text{теорет.}} = 26,125$, то величина s^2 свідчить про вірність сформульованого положення, що також підтверджується і підрахованим коефіцієнтом ви-

падковості $C=0,999$, який означає, що сила визначеного зв'язку майже повна.

Таблиця 2

Реєстр залежності між рівнем моральної свідомості та стилем виховання в родині (N- 198)

Стиль виховання	Рівень моральності						Σ	
	Низький		Середній		Високий			
	N	%	N	%	N	%	N	%
Автократичний	–	–	11	100,0	–	–	11,0	100
Демократичний	3	4,0	66	86,0	8	10,0	77,0	100
Ліберальний	2	6,0	29	83,0	4	11,0	35	100
Авторитарний	1	1,0	66	88,0	8	11,0	75	100

Джерело: власні дослідження

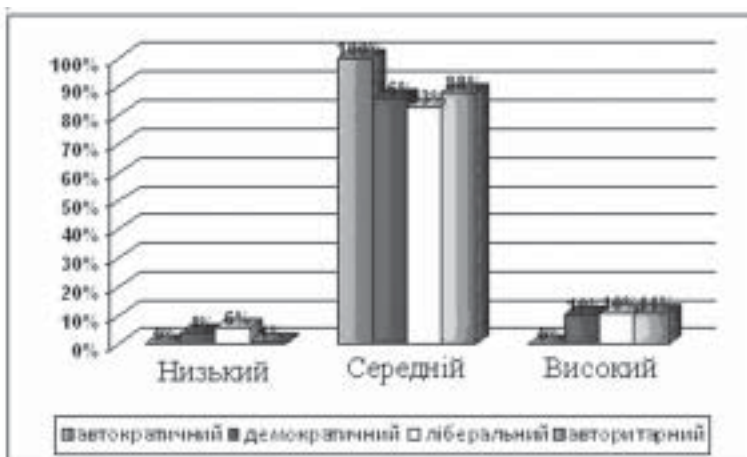


Рис. 1. Рівень моральності з погляду на стиль виховання

З проведеного вище порівняння випливає, що все ж таки існує залежність між рівнем моральної свідомості та стилем виховання в сім'ї, оскільки серед осіб з найнижчим рівнем моральної свідомості переважають учні, які виховуються в ліберальній сім'ї, а найбільша кількість учнів з високим рівнем моральної свідомості походить з авторитарних та демократичних сімей.

При статистичних обчисленнях за умови, що рівень суттєвості $\lambda = 0,05$, а похибка $df=6$, отримуємо: $\chi^2_{\text{теорет.}(\alpha=0,05, df=6)} = 12,5922$, а підраховане $\chi^2_{\text{емп.}} = 12,7029 > \chi^2_{\text{теорет.}} = 12,592$, то припущення є вірним. З метою перевірки сили зв'язку між змінними, обчислено і коефіцієнт випадковості C , який склав $0,556$, що говорить про

середню величину сили зв'язку поміж досліджуваними змінними. Підтверджується і наявність зв'язку між стилем виховання, який переважає в сім'ях респондентів та рівнем їх моральності.

Натомість дослідження польсько-української групи проводилось на 128 учнях українського та польського походження, які навчаються в ліцеях Перемишля та Явожину.

Таблиця 3

Рівень моральної свідомості та структура родини (N – 128)

Структура родини	Рівень моральної свідомості						Σ	
	високий		середній		низький			
	N	%	N	%	N	%	N	%
повна	19	14,8	83	64,8	3	2,3	105	81,9
неповна (без матері)	–	–	2	1,6	–	–	2	1,6
неповна (без батька)	–	–	4	3,2	–	–	4	3,2
розлучені батьки	2	1,6	15	11,7	–	–	17	13,3
разом	21	16,4	104	81,3	3	2,3	128	100,0

Джерело: власні дослідження

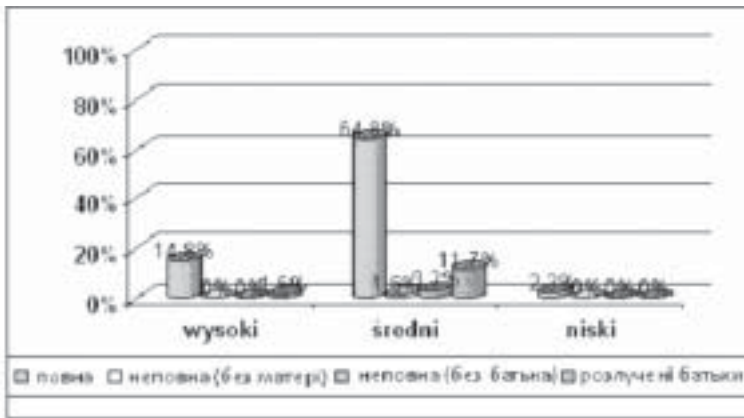


Рис. 2. Рівень моральної свідомості та тип родини

З аналізу отриманих матеріалів дослідження випливає, що у випадку цієї групи досліджуваних, найбільше осіб з високим рівнем моралі виховуються в повних сім'ях – 14,8%, але в таких типах сімей є й особи з низьким рівнем моральної свідомості – 2,3%. Це припущення слід визнати правильним, оскільки присутність вдома батьків деякою мірою створює кращі умови для формування в дітей принципів та норм моральної поведінки, які базуються на прикладі обох батьків. Підтверджує це і проведений статистичний аналіз.

Припускаючи, що рівень істотності $\lambda = 0,10$ і статистична похибка $df=6$, отримаємо що: $\chi^2_{\text{теорет.}(\alpha=0,10, df=6)} = 10,645$, а $\chi^2_{\text{емп.}} = 11,472 > \chi^2_{\text{теорет.}} = 10,645$. Отже результат підтверджує залежність. В цьому випадку коефіцієнт випадковості дорівнює 0,564 – це значить, що сила зв’язку між змінними знаходиться на середньому рівні.

Таблиця 4
Рівень моральної свідомості та освіта батьків (N – 128)

Освіта батьків	Рівень моральної свідомості						Σ	
	високий		середній		низький			
	N	%	N	%	N	%	N	%
основна	–	–	5	3,9	–	–	5	3,9
професійна	1	0,8	8	6,3	–	–	9	7,1
середня	2	1,6	51	39,8	3	2,3	56	43,7
вища	19	14,8	39	30,5	–	–	58	45,3
разом	22	17,2	103	80,5	3	2,3	128	100,0
основна	–	–	3	2,3	–	–	3	2,3
професійна	2	1,6	17	13,3	–	–	19	14,9
середня	4	3,1	54	42,2	2	1,6	60	46,9
вища	14	10,9	31	24,2	1	0,8	46	35,9
разом	20	15,6	105	82,0	3	2,3	128	100,0

Джерело: власні дослідження

З залежності чітко видно, що найбільша кількість досліджуваних осіб з високим рівнем моральної свідомості, це діти матерів та батьків, які мають вищу освіту – відповідно 14,8% і 10,9%. Вища освіта батьків пов’язується з вищою якістю знань та більш широким світоглядом, переноситься на результати, які отримують їх діти при досягненні того чи іншого рівня моральної свідомості.

Статистичні обрахунки також виявили залежність між порівнюваними змінними. При рівні суттєвості, який рівний $\lambda = 0,01$, похибка $df=14$, отримаємо: $\chi^2_{\text{теорет.}(\alpha=0,01, df=14)} = 29,217$, а $\chi^2_{\text{емп.}} = 34,846 > \chi^2_{\text{теорет.}} = 29,217$ – це доводить вірність сформульованого припущення. Коефіцієнт випадковості C у цьому випадку рівний 0,391. Отже, належить прийняти той факт, що існує залежність між освітою батьків та рівнем моральності досліджуваної молоді.

Таблиця 5
Рівень моральної свідомості та тип зв’язку з батьками (N – 128)

Тип зв’язку з батьками	Рівень моральної свідомості						Σ	
	високий		середній		низький			
	N	%	N	%	N	%	N	%
міцний	12	9,4	80	62,5	3	2,3	95	74,2

слабкий	9	7,0	19	14,9	–	–	28	21,9
відсутність зв'язку	–	–	5	3,9	–	–	5	3,9
разом	21	16,4	104	81,3	3	2,3	128	100,0

Джерело: власні дослідження

Як видно з порівняння, найбільше осіб з високим та середнім рівнем моральності, то особи, які мають тісний зв'язок зі своїми батьками. І через це можна припустити, що зв'язок з батьками впливає на рівень моральності дітей, що підтверджує і статистичний аналіз зібраного матеріалу, в якому закладено рівень суттєвості $\lambda = 0,10$, похибку $df=4$: $\chi^2 = \chi^2_{\text{теорет.}(\alpha=0,10, df=4)} = 7,779$. Оскільки $\chi^2_{\text{теорет.}} = 7,779 < \chi^2_{\text{емп.}} = 7,851$, то можна зробити висновок про існування залежності між зв'язком з батьками та рівнем моральної свідомості молоді. З метою виявлення сили зв'язку між змінними розраховано коефіцієнт випадковості C , який дорівнює $0,300$ – це означає середній рівень зв'язку між досліджуваними змінними, що підтверджує вірність прийнятого припущення.

Таблиця 6

Рівень моральної свідомості та економічний статус (N – 128)

Економічний статус	Рівень моральної свідомості						Σ	
	високий		середній		низький			
	N	%	N	%	N	%	N	%
добрий	7	5,5	29	22,6	–	–	36	28,1
достатньо добрий	8	6,3	52	40,6	3	2,3	63	49,2
середній	6	4,7	21	16,4	–	–	27	21,1
радіше поганий	–	–	1	0,8	–	–	1	0,8
дуже поганий	–	–	1	0,8	–	–	1	0,8
разом	21	16,5	104	81,2	3	2,3	128	100,0

Джерело: власні дослідження

Порівняння економічного статусу з рівнем моральної свідомості мало на меті з'ясувати чи дійсно гроші впливають на розуміння моральних принципів досліджуваними, бо повсюди існує припущення про те, що багаті люди, в більшості випадків, збагатились нечесно, йдучи на компроміс із загально визнаними моральними цінностями.

З таблиці слідує, що найбільше осіб з високим рівнем моральності – це індивіди, які оцінюють свій майновий статус як достатньо добрий – $6,3\%$, а $5,5\%$ оцінюють своє матеріальне положення як добре. Однак, усі особи з низьким рівнем моралі також знаходились в групі осіб з досить добрими матеріальними умовами – $2,3\%$. Статистичний аналіз цього припущення однозначно відкинув залежність рівня моральності від економічного статусу.

Якщо встановити рівень істотності λ на рівні 0,10, а похибку df на рівні 8, то отримуємо, що $\chi^2 = \chi^2_{\text{теорет.}(\alpha=0,10, df=8)} = 13,362$. А оскільки $\chi^2_{\text{теорет.}} = 13,362 > \chi^2_{\text{емп.}} = 4,852$, то це значить, що таке припущення є хибним, тобто не існує залежності між рівнем моральної свідомості та економічним статусом досліджуваної молоді. Коefіцієнт випадковості C в цьому випадку рівний 0,223.

Підсумовуючи, дозволю собі стверджувати, що певною перешкодою в отриманні достовірних результатів була різна величина досліджуваних груп, але тим не менш, частина моїх припущень підтвердились.

Дослідження польсько-шотландської групи проводилось на 60 студентах з Данді та Кракера.

Таблиця 7

Родина походження та рівень моральної свідомості (N – 60)

Структура родини	Рівень моральної свідомості			
	низький	середній	високий	разом
Повна	4	19	10	33
Один з батьків нерідний	1	1	1	3
Приймозна	1	0	0	1
Розлучені батьки	10	6	0	16
Неповна	1	5	1	7
разом	17	31	12	60

Джерело: власні дослідження

Серед досліджуваних осіб з низьким рівнем моральної свідомості, найбільша кількість студентів належить до сімей з розлученими батьками – 10 осіб (62,5%), з числа яких 4 поляки і 6 шотландців. Низький рівень моральності мають: один представник неповної сім'ї (польський студент); сім'ї з нерідним батьком чи матір'ю та прийомної родини (шотландські студенти). В тій сукупності є й особи, які виховуються в повних сім'ях – їх 4, тобто 12% (всі шотландці). Ми бачимо, що значна більшість досліджуваних походить з повних сімей – їх 19 (57,5%): 12 студентів з Польщі і 7 з Шотландії. Тут-таки знаходиться група, яка складається з шести осіб, які походять з сімей з розлученими батьками (по 3 студенти від обох національностей), та група з п'яти чоловік з неповних сімей (серед них 1 поляк). Один шотландський студент з середнім рівнем моральної свідомості походить з сім'ї, в якій один з батьків нерідний. В групі студентів з високим рівнем моральності не було жодної особи з сімей, де батьки розлучені, але натомість було по одному представнику з неповної сім'ї та сім'ї, в якій один з батьків нерідний. Вісьмох поляків і двох шотландців, які походять з повних сімей, характеризує високий рівень моральності,

що складає дещо спірну більшість досліджуваних зі згадуваним рівнем моральної свідомості. Отже, дослідження показали, що жодна особа, яка походить з сімей, в яких батьки розлучені, не вирізняється високим рівнем моральної свідомості. Більше того, значна їх кількість характеризується низьким рівнем моральності, що може вказувати на той факт, що життєвий досвід та приклад батьків негативно вплинули на розвиток моральності досліджуваної молоді з розлучених сімей. Більшість осіб з високим та середнім рівнем моральної свідомості належать до повних сімей та можуть слугувати підтвердженням того, що виховання та передача цінностей обома батьками є найкращим для виховання особи з міцною ієрархією цінностей, сприйнятливостю до людських потреб, почуттям чесності і доброти, які є рисами характеру, вартими найвищого визнання.

Для статистичної похибки $df=8$ і рівня істотності $\alpha=0,05$, теоретична величина $\chi^2_{\text{теорет.}}=12,592$, а емпірична величина $\chi^2_{\text{емп.}}=20,540$. Оскільки $\chi^2_{\text{емп.}}=20,540 > \chi^2_{\text{теорет.}}=12,592$, то слід визнати, що досліджувана залежність діє. Коефіцієнт випадковості $C=0,505$ – це означає, що існує посередній зв'язок між змінними.

Таблиця 8

Зв'язок з батьками та рівень моральної свідомості (N – 60)

Структура родини	Рівень моральної свідомості			
	низький	середній	високий	разом
Повна	4	19	10	33
Один з батьків нерідний	1	1	1	3
Прийомна	1	0	0	1
Розлучені батьки	10	6	0	16
Неповна	1	5	1	7
разом	17	31	12	60

Джерело: власні дослідження

Виявляється, що відсутність зв'язку або слабкі емоційні зв'язки з батьками досить чітко пов'язуються з низьким рівнем моральної свідомості досліджуваних. Серед них є 7 осіб із такими зв'язками з батьками та низьким рівнем моральності. Середній рівень моральності, за слабких зв'язків з батьками, має меншість цих осіб, і жодна не досягає високого рівня моральної свідомості. Найбільша кількість осіб (22), за наявності міцних зв'язків з батьками, презентує середній рівень моральної свідомості, 5 осіб – високий, а 4 – низький рівень. Досліджувані, які мають помірні зв'язки з батьками, в однаковій кількості (по 7 чоловік) належать, відповідно, до груп з середнім та високим рівнем моральності, але й у групі з низьким рівнем моральної свідомості було 5 осіб, в яких зв'язки

з батьками були помірними. Отже, можна говорити про те, що чим міцніші емоційні зв'язки молоді людини з матір'ю та батьком, тим більша можливість досягнення вищого рівня моральності, і навпаки, чим слабші зв'язки, тим частіше серед досліджуваних зустрічаються особи з низьким рівнем моральної свідомості.

Отже, для $df=6$ і рівня суттєвості $\alpha=0,05$, теоретична величина $\chi^2_{\text{теорет.}}$ складає 15,507. Величина $\chi^2=19,570$. Оскільки $\chi^2_{\text{емп.}}=19,570 > \chi^2_{\text{теорет.}}=15,507$, то досліджувана залежність має місце. Величина коефіцієнта випадковості C складає 0,495 – що говорить про середню силу досліджуваного зв'язку.

Таблиця 9

Економічний статус та рівень моральності (N – 60)

Економічний статус родини	Рівень моральності			Разом
	низький	середній	високий	
Нижче середнього	1	3	1	5
Середній	15	23	9	47
Вище середнього	1	5	2	8
Разом	17	31	12	60

Джерело: власні дослідження

На рівень моральної свідомості не впливає заможність родини чи матеріальні нестатки. В усіх групах (з високим, середнім та низьким рівнем моральності) переважають студенти з родин із середнім рівнем достатку. Група досліджуваних з низьким рівнем моральної свідомості складає 15 осіб, тобто 32%, з середнім рівнем – 23 особи (49%), а з високим – 9 осіб (19%). Однаковою мірою і особи з родин з високим матеріальним положенням, і родин з матеріальним положенням нижче середнього, найчастіше мають середній рівень моральності. Звідси випливає, що на формування моральних цінностей та моральний розвиток людини матеріальний статус сім'ї, в якій виховується дитина, яка потім стає молодістю людиною, істотно не впливає.

Для $df=4$ і рівня суттєвості $\alpha=0,05$, теоретична величина $\chi^2_{\text{теорет.}}=9,488$, а $\chi^2_{\text{емп.}}=1,51$. Оскільки $\chi^2_{\text{теорет.}}=9,488 > \chi^2_{\text{емп.}}=1,51$, то слід визнати, що досліджувана залежність не діє.

Презентовані вище дослідження підтвердили тезу про залежність рівня моральної свідомості від ситуації в родині досліджуваних. Відзначається високий рівень співвідношення зі структурою родини, стилем виховання, родинними зв'язками та освітою батьків, але рівень моральної свідомості досліджуваних не залежить від економічного статусу родини.

Як пише Станіслав Кавуля, родина вимагає від своїх членів діяти відповідно певного зразка, який вважається в ній належним, а це

значить, що сім'я завжди репрезентує певну моральну систему, до якої дитина залучається з самого дитинства. Цю систему дитина пізнає через вияв поваги до моральних норм та принципів, які прийняті в родині, починаючи з формування належного ставлення до матері, батька, братів і сестер. Кожна родина створює певний тип моральності, що особливо добре видно на прикладі так званих "патологічних родин", який в певній мірі репрезентує загальносуспільну моральність, вона є ніби "фільтром", через який до дитини надходять моральні норми, які є обов'язковими за межами родини, тобто в житті суспільства. Інша справа, що так "відфільтрована" загальносуспільна мораль є часом деформованою. В цьому також полягає своєрідність родини як групи та середовища життя [4, с. 334].

Список використаних джерел

1. Bronikowski M., Wychowanie moralne w szkole – kwestia zapomniana? // "Nowa Szkoła". – 1999. – 3.
2. Gruca-Mi sik U., Rola rodziny w rozwoju i wychowaniu moralnym dzieci i młodzieży // Pod red. U. Gruca-Mi sik, Dziecko i rodzina. Społeczne powinno ci opieki i wychowania. – Rzeszów: Uniwersytet Rzeszowski, 2007.
3. Huit W., Moral and Character Development, Educational Psychology Interactive. – Valdosta, GA: Valdosta State University, 2000.
4. Kawula S., Bręgiel J., Janke A. W. Pedagogika rodziny. – Toruń, 1997. – S. 334.
5. Krupiec M. A. "Poznaj samego siebie" – by dzieła po ludzku // Wychowa charakter. – Lublin: "GAUDIUM", 2005.
6. Turiel E. Moral development. – New York, 1998.

Moral education is inevitable and unusually significant to modern school. Nowadays over the world there are worked out many programs which have on its purpose facilitating the teachers and parents in forming children's behavior and attitudes. The aim is to bring up the human being to make up reasonable and responsible decisions. The presented research is on the level of moral reasoning of the teenagers from the very good high schools in Zheszov. On a basis of own research the author of the article confirms the thesis about the interconnection and dependence of level of child's moral consciousness on school education, family situation, parents' upbringing and education. The author pays attention to the lack of connection between the economic status of family and morality of its members.

Keywords: morality, moral education, moral consciousness, conflict, style of upbringing, family relationships, idealism, relativity, religiosity.

Отримано: 12.08.2011